

HATİM İNDİRME VE HÜKÜMLERİ III

Abdurrahman ÇETİN*

IV. HATİMLE İLGİLİ DİĞER MESELELER

Araştırmamızın bu bölümünde, hatim indirme ile ilgili diğer bazı hususlar üzerinde durulacaktır.

A) Kur'ân-ı Kerim hatmedildikten sonra, Fâtiha sûresiyle, Bakara sûresinin ilk beş âyeti okunup, kıraat tamamlanır⁸³. Böylece yeni bir hatme daha başlanmış olunur. Übeyy b. Kâ'b'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) böyle yapardı⁸⁴. Ayrıca onun, yukarıda kaydettiğimiz "konup göçen" hadîsiyle ifade ettiği tavsiyesine de uyulmuş olunur.

B) Memleketimizde de yaygın olarak görüldüğü üzere, hatim duasından önce ihlâs sûresinin üç defa okunmasının bid'at olduğu bildirilmiştir. Böyle bir âdetin doğmasına sebep olarak da, bir hadîste geçin "İhlâs sûresinin, Kur'ân'ın üçte birine denk olduğu"⁸⁵ buyruğundan hareketle, bir hatim sevabı daha kazanılmasının ümit edilmiş olması söylenmiş; fakat aslında gerçek maksadın bu olmayacağı, çünkü bu durumda ihlâs'ın dört kere okunmasının gerekeceği, böyle yapılmadığına göre bundan maksadın, iki hatim sevabı kazanmak değil, okunan hatimdeki kusur ve hataların telâfi edilerek, tam bir hatim sevabının kazanılması-

* Doç. Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğr. Üyesi

83 Dâni, Câmiu'l-beyân, vr: 251b; Zerkeşi, el-Bürhân, I, 474.

84 Kurtubî, Tefsir, I, 30; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 440; Süyûtî, el-İtkan, I, 111.

85 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 13; Müslim, Salâtü'l-müsâfirin, 259-260.

nın gaye edinilmiş olabileceği ifade edilmiştir⁸⁶. Bununla beraber böyle bir uygulamanın hiçbir delilinin bulunmadığı, dolayısıyla câiz olmadığı, diğer sûreler gibi bir defa okunması gerektiği bildirilmiştir ki⁸⁷, mâkul olan da budur.

C) Kur'ân'ı yüzünden veya ezbere okuyarak hatmetmek sevap kazandıran bir davranış olduğu gibi, dinlemek de böyledir. Bir hadîste: "Kim, Kur'ân'dan bir âyet dinlerse, ona kat kat sevap yazılır. Kim de ondan bir âyet okursa, Kıyâmette kendisi için bir nûr olur"⁸⁸, buyrulmuştur. Ayrıca Peygamberimiz, "Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi sevdiğini" bildirerek, bunun örneklerini de göstermiştir. Abdullah b. Mes'ûd'a, "Haydi bana Kur'ân oku", buyurmuş; onun; "Kur'ân Sana indirildiği halde, onu Sana ben mi okuyayım?", diye şaşkınlığını ifade etmesi üzerine: "Ben, Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi severim", cevabını vermiştir⁸⁹. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Kur'ân'ı dinlerken, gerekli saygının gösterilmesi, lüzumsuz işlerin bırakılarak, huşû ile dinlenilmesidir⁹⁰. Bu konuda Yüce Allah: "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size rahmet edilsin" (A'râf 7/204) buyurmuştur. Mukabele şeklinde, başkasının okuduğu Kur'ân'ı dinlemek güzel olduğu gibi; banttan, radyo, televizyon, video vb. cihazlardan Kur'ân hatmi dinlemek de güzeldir. Yukarıdaki hadîste de ifade buyrulduğu üzere, hatim dinlemenin de (her nimetin bir külfet karşılığı olduğu düşünülürse), okumak kadar olmasa bile, sevabının olacağı şüphesizdir.

D) Mukabele: Bir veya birkaç kişinin, camide veya başka bir yerde, yüzünü cemaate (dinleyenlere) dönerek Kur'ân'ı hatmetmek üzere okumasına denir. Daha çok Ramazan aylarında görülen bu uygulama, Peygamberimizin sünnetinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, her sene Ramazan ayında, o zamana kadar vahyedilmiş bulunan Kur'ân'ı, Cebrâil ile mukabele eder, karşılıklı okurlardı ki buna "arza" denilir. Vefatından önceki Ramazanda bu mukabele iki defa olmuş ve buna da "arza-i ahîre" (son arza) denilmiştir⁹¹.

Günümüzde de bu güzel uygulama hâlâ devam etmektedir. Camilerde din görevlileri tarafından, bilhassa Kur'ân Kursu bulunan yerlerde Kurs hocası ve öğrencileri tarafından merkezî camilerde okunan mukabeleler, zevkle dinlenilmektedir. Müslümanların bu genç evlâtlarına olan ilgi ve destekleri de memnûniyet vericidir. Aslında bu, Kur'ân sevgisinin, Allah Kelâmına olan muhabbetin bir göstergesidir. Birçok bölgemizde, sabah namazından önce okunan mukabelelerle bir hatim; ikinci namazından önce veya sonra okunan mukabelelerle de başka bir hatim olmak üzere, en az iki hatim indirilmektedir ki bu, arza-i ahîre'nin hatırasının yüzlerce yıldır aksatılmadan yaşatılmış olmasının en açık isbatıdır.

86 Zerkeşî, age, I, 473-474; Süyûtî, age ve yer.

87 Zerkeşî, age, I, 474; İbnü'l-Cezerî, age, II, 451.

88 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 341.

89 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2; Müslim, Salâtü'l-müsâfirin, 247-248.

90 Zerkeşî, age, I, 475; Süyûtî, age, I, 110.

91 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 7.

E) Hatimle Terâvih: Ramazan gecelerinde kılınan terâvih namazlarının hatimle edâ edilmesi, dînî güzel uygulamalardan birisidir. Eski zamanlarda daha çok yapıldığı bilinen, günümüzde ise, her beldenin bir iki camiinde görülen bu uygulamanın, artırılarak devam ettirilmesi, Ramazan gecelerinin daha verimli değerlendirilmiş olması bakımından önemli olduğu gibi, Kur'ân'a olan ilginin devamı bakımından da önemlidir. Çok kısa zamanda, yasak savma kabilinden, gelişigüzel kıldırılan ve sahih olup olmadığı şüpheli terâvihler yerine, hatimle namaz kılınan camilerin tercih edilmesi, hem Kur'ân'ımız ve hem de kendi mânevî kazancımız bakımından uygun bir tercih olacaktır⁹².

F) Ücretle Hatim İndirme: Makalemizin bu son bölümünde, yaygın ve yanlış bir uygulama olan, ücretle hatim okuma ve sipariş hatimler üzerinde durulacaktır. Aslında bu, ayrı bir araştırma konusu ise de, konumuzla yakın ilgisi olması bakımından, üzerinde kısaca durma gereği duyulmuştur.

Burada öncelikle şunu ifade edelim ki, bu konuda yapılan araştırmaların bazısında, "ücretle Kur'ân okuma" ile, "ücretle Kur'ân öğretmek, okutmak" bahislerinin birbirine karıştırıldığı, en azından, okuyucunun böyle bir ayrılığın varlığına dikkati çekilmediği görülmektedir. Oysa, konu hakkında hüküm verirken, bunları birbirinden ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

"Ücretle Kur'ân okutmak, öğretmek" meselesinin de iki şekilde incelenmesi lâzımdır ki, çok defa bunun da birbirine karıştırıldığı görülmektedir: Ayrı ayrı düşünülmesi gereken iki şekilden birincisi, söz konusu ücretin öğrenci tarafından verilip verilmemesi; diğeri de, bu iş karşılığında devletten ücret (maaş) alınıp alınmayacağı hususudur. Buna göre, öğrencinin vereceği ücret karşılığında ona Kur'ân okutmak, yani öğretmenlik yapmak, İmâm Ebû Hanîfe (150/767) dışında bütün mezheb imamları tarafından câiz görülmüş; daha sonraları Hanefî mezhebinden olan Fahrüddîn Kadîhan (569/1196) ve Molla Hüsrev (885/1840) gibi bazı bilgin ve fakihler de çoğunluğun görüşüne katılmışlardır. İşte ihtilâflı olan mesele budur.. Kur'ân öğretmenliği karşılığında devletin ücret, maaş vermesi ise, câizdir. Bu konuda selef ve halef imamları arasında ihtilâf yoktur⁹³. Suffe ehlinin, birer tebliğci ve aynı zamanda Kur'ân öğretmeni oldukları ve bunların ihtiyaçlarının, devlet başkanı olan Peygamberimiz tarafından karşılandığı düşünül-

92 Bu konuda merhûm Ali Rıza Sağman'dan bir paragraf nakletmek istiyoruz: "Bizim 20 dakikadan evvel, biten terâvihlerimizin çoğu bu sûretle (hezreme tarzıyla) okunan Kur'ân ile kıldırılmaktadır. Mesele pek acıdır. Başka yerlerde vakte hiç değer verilmez iken terâvih namazında bu derece kılı kırka yararcasına hesapçılığa kalkışmak doğrusu az tuhaf bir iş değildir Öte tarafta laklakiyat ile sabahlara ve akşamlara kadar badihava (boşboşuna, faydasız) akıp giden vakti ve zamanı hiç hesaba katmazken, terâvihteki beş dakikayı bu derece izam (büyütme, önemseme) etmemiz, namaza karşı olan sevgi ve samimiyetimizi anlatır" (A.R. Sağman, Hz. Kur'ân Radyoda Okunabilir mi?, s. 145).

93 Kâmil Miras, Tecrid-i sarîh tercemesi, VII, 53.

lürse⁹⁴, bu hususta bir tereddüte yer kalmaz. Ayrıca Hz. Ömer'in, yüksek maaşlarla Kur'ân öğretmenleri tayin ettiği de⁹⁵ bilinmektedir. Hasan Basrî (110/728) nin de bu şekilde uygulamaları olmuştur⁹⁶.

Üzerinde durmamız gereken asıl konu ise, ücret karşılığı Kur'ân okumak ve hatim indirmektedir. Günümüzde de yaygın bir şekilde görülen, bir kimsenin geçmişleri için hatim siparişi vermesi ve başkası adına ücretle hatim okuma uygulamaları hakkında, müctehidlerin ve mezheb imamlarının hiç birisinin olumlu bir görüşü bulunmamaktadır. Daha önemlisi, böyle bir tatbikat, ne Peygamberimiz ve ne de sahâbe devrinde görülmüş ve yapılmış değildir.

Dinde yapılabilecek ibadetleri Yüce Allah ve O'nun Elçisi vaz'eder; bunun dışındaki uygulamalar ise bid'attır. Kur'ân okumak, hatim indirmek de Peygamberimizden öğrendiğimiz bir ibâdetdir. Şu var ki bu ibadeti herkes kendisi yapar. Nasıl ki para karşılığı namaz, oruç siparişi verilemiyorsa, bunun için de verilemez. Ücret karşılığında, başkasının kendi adına Kur'ân okuyuvermesini istemek ve başkası nâmına ücret karşılığı hatim indirmek şeklinde bir uygulama, asr-ı saadette bilinmediğine göre, daha sonraları ortaya çıkan bu tatbikatı bid'at ve istismar olarak değerlendirmek gerekecektir.

Bilindiği gibi bid'at; dinde bulunmadığı halde, çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkarılıp, dînî olarak gösterilen şeydir. İslâm'ın özünü, saflığını ve sadeliğini bozan bid'atlar, zamanla gerçek dînî hükümlerin unutulmasına veya ihmaline sebep olmakta ve toplumun, bir takım bâtil âdet ve uygulamaları dinden saymasına yol açmaktadır. Bu bakımdan Peygamberimiz, bunun şiddetle karşısında olmuş ve ümmetini şöyle uyarmıştır: "Sözün en hayırlısı, Allah'ın Kitâbıdır. Yolun hayırlısı da Muhammed'in yoludur. Ve işlerin en kötüsü (dinde) sonradan çıkarılan şeylerdir. Ve (dinde sonradan çıkarılan) her bid'at, sapıklıktır"⁹⁷. İşte, ücret karşılığı Kur'ân okuyup hatim indirmek de böyle bâtil bir bid'attır.

İbâdet, Allah rızası için yapılır. Bunun dışında başka bir maksat gözetilerek yapılan her türlü davranış, görünüşte ibâdet gibi değerlendirilse bile, gerçekte hiçbir ibâdet değeri taşımaz; ibâdet olmayınca da sevabı olmaz; olmayan bir sevab da başkasına bağışlanmaz. Bu aldatma olur, vebâli vardır. Kaldı ki Peygamberimizden, para karşılığı Kur'ân okumanın câiz olmadığına dair hadisler de rivâyet edilmiştir⁹⁸.

94 Sufîe hk. bkz: A. Çetin, Kur'ân İlimleri ve Kur'ân'ı-Kerim tarihi, s. 114-115.

95 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 124. Burada, Hz. Ömer'in, Kur'ân öğretmenlerine 15 dirhem maaş verdiği kaydedilmektedir.

96 Buhârî, Selem, 16. Burada, Hasan Basrî'nin verdiği maaşın 10 dirhem olduğu bildirilmektedir.

97 Müslim, Cumua, 43; Ebû davud, Sünnet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 7; Nesâî, Ideyn, 22; Dârimî, Mukaddime, 16, 23; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 310, 371; IV, 136-137.

98 Bkz: Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 20; İbn Hanbel, age, III, 428; IV, 179, 432, 433, 439.

Ücretle cüz okumanın, hatim indirmenin câiz olduğunu söyleyenler (ki bunu daha çok bu işi yapanlar iddia etmektedir), bunu şu şekilde te'vil ediyorlar: Bu iş karşılığında verilen şey, "hediye" dir; hediye almak ise câizdir. Acaba durum gerçekten böyle midir? O hatim okunmasaydı, o "hediye" verilecek miydi? Yahut o "hediye" umulmasaydı, bu hatim indirilecek miydi? Bu iki suale dürüstlükle "evet" denilebiliyorsa mesele yoktur; fakat "evet" demek, dürüst bir cevap değildir. Bu konuyla ilgili bir başka savunma da, okuyanın o ücreti, Kur'ân okuma karşılığında değil; nefes tüketmesi, zamanını harcaması mukabilinde aldığı şeklindedir. Bu da tatmin edici bir te'vil değildir. düşünelim ki, hangi ibadet karşılığında, katlandığımız külfet, harcadığımız zaman, tükettiğimiz nefes için ücret talep ediyoruz? Meselâ oruçta aç susuz kahyuruz; namaz için soğuk sıcak demeden işimizi bırakıp koşuyoruz, uykumuzu bölüyoruz veya erteliyoruz; zekât ve hacca ise üste para da veriyoruz; ama hiçbirisi için maddî talepte bulunmuyoruz. Zaten böyle bir istekte bulunulsaydı, yapılan şey ibadet olmazdı; çünkü ibâdet, hiçbir maddî çıkar gözetmeden, sadece Allah rızası için yapılır. Kur'ân okumak da böyledir ve sadece Allah rızası için okunur. Üstelik, ölüye hatim okunacak diye dînî bir yükümlülük de yoktur.

Şimdiye kadar anlattıklarımız, hatim okutanla, okuyanı maddî açıdan ilgilendiren hususlardır. Bizce bu uygulamanın en önemli ve şimdiye kadar hiç temas edilmediğini zannettiğimiz tarafı da şudur: Bu bid'at, müslümanları Kur'ân'dan uzaklaştırmakta ve onların Kur'ân ile irtibat kurmalarını engellemektedir. Şöyle ki:

Bilindiği gibi, ülkemizde birisi vefat edince, ölünün yakınları, bir hocaya gidip, ölü için hatim okumasını isterler. Bunların bir kısmının Kur'ân'la fazla ilgileri yoktur. Kur'ân okumasını da bilmezler. Ölüm sebebiyle dînî duygular canlanmış ve gerek bu nedenle, gerekse çevrenin etkisiyle, ölü için birşeyler yapma gereği duyulmuştur.

Sipariş hatim okunur, dualar edilir (çok defa bu dualarda, günahların sevaba çevrilmesi de istenildiğinden, günahı çok olan kârlı çıkar!). Ve sonuçta, mânevî bir tatmîne ve sükûnete kavuşulur. Ölünün yakınları, ona karşı görevini yapmanın (!) huzuruna ererler. (İşin garibi, okuyucuya ücret vermezlerse, kabul olunmayacağına inanırlar!). Bilmezler ki, ortada sevap da yoktur, ölünün, hatimden haberi de olmamıştır. Sonra, hiç birisinin de dinde yeri olmayan Perşembesi (haftası), kırkı, elliikisi, yılı yapılır ve aynı merasimler tekrar edilir. Zamanla da acılar küllenir, mesele unutulur ve herkes yoluna kaldığı yerden devam eder.

Oysa böyle yapılmasaydı ve hatim siparişi vermek üzere gelen kimseye: "Ücret karşılığı Kur'ân okutmanın hiçbir sevabı yoktur, ölüye faydası dokunmaz. Asıl olan, sağ iken hazırlık yapmaktır. Bununla beraber, ölü adına yapılacak hayırlar makbûldür; ücret karşılığı olmadan okunan hatim de makbûldür. Bunu yapacak olan sizlersiniz", denilip, hatim siparişi kabul edilmeseydi, başvuran

kişi, üç gerçeği anlamış olacak ve kendi kendine şunları söyleyecekti: 1- "Vefat eden yakınımın iki satır Kur'ân okumaktan âcizim. Bu durum, bir müslüman olarak benim için ne kadar acıdır. Öyleyse bir an önce Kitâbımızı okumayı öğrenmeliyim" 2- "Benim de, vefat eden yakınımın durumuna düşmemem gerekir. Öldükten sonra, geride kalanların eline bakmaktansa, şimdiden hazırlık yapmam lâzımdır" 3- "Ücret karşılığı Kur'ân okutulmadığına göre, ben öldükten sonra, arkamdan hiçbir çıkar gözetmeden bana dua edecek, Kur'ân okuyup hediye edecek evlâtlar, yakınlar bırakmam ve bunun tedbirini de hemen almam gerekir". Evet, bunlar söylenecekti; binlerce, onbinlerce kişi bu bilince ulaşacak ve derhal Kur'ân ile irtibat kurmaya girişeceklerdi. Görebildiğimiz kadarıyla, üç beş kurşluk menfaat uğruna - daha çok okuyucular tarafından teşvik edilen - bu uygulama, işte böyle bir sonuca yol açmakta, insanlarımızın Kur'ân'a yabancı kalmalarına sebep olmaktadır ki, bu da veballerin en büyüğüdür: "Âyetlerimi birkaç kuruşa satmayın. Benden korkun!" (Bakara 2/41). "De ki: Dünya menfaati önemsizdir. Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır. Ve size zerre kadar haksızlık edilmeyecektir." (Nisâ 4/77).

Bu hususları böylece belirttikten sonra, konumuzu şöylece özetleyebiliriz: Çoğunluğun görüşüne göre, ücret karşılığı olmadan ve ibâdet niyetiyle Kur'ân okuyup, sevabını bir ölüye veya ölülere bağışlamak câizdir ve müslüman ölülerin bu mânevî ecirden faydalanmaları mümkündür. Ancak, işe ücret veya başka bir çıkar karışır, bu ibâdet olmaktan çıkacağı için, sevap elde edilemeyeceği gibi, bilhassa okuyanlar açısından sorumluluk gerektiren bâtil bir bi'dat ve davranış olur. Bu bakımdan ölü sahiplerinin kendilerinin, Kur'ân'dan bildikleri - kısa da olsa - birkaç sûre veya birkaç sayfayı okumaları (tabii mümkünse hatim indirmeleri), hem kendileri ve hem de vefat eden yakınları için daha faydalı bir hareket olacaktır⁹⁹.

G) Hatim indirmenin folklorik etkisi de gözlenmektedir. Bazı bölgelerde halk arasında, ilk defa hatim indiren çocuklar için bir tören düzenlenmektedir. Bu törene, çocuğun yakınları ve tanıdıkları ile, Kur'ân hocası ve arkadaşları katılmaktadır. Törende hatim duası yapılmakta, misafirlere ikramlarda bulunulmakta ve ayrıca çocuğa ve hocasına hediyeler verilmektedir. Bu şekilde, bilhassa hatim indiren çocuk açısından ve arkadaşlarını teşvik bakımından, pedagojik değer taşıyan önemli bir gün yaşanmış olmaktadır. Mekke'de bu törene "İklâbe" denilmekte, Kur'ân'ın yarısını veya üçte birini bitirenler için yapılan merasime de

⁹⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Beğavî, Şemu's-sünne, IV, 439-441; Zerkeşî, el-Bürhan, I, 457-458; Süyûtî, el-İtkan, I, 103; Kâmil Miras, Tecrid tercemesi, VII, 43-53; Hayreddin Karaman, İslâmî ışığında günün meseleleri, I, 113-116; İsmail Karaçam, Kur'ân-ı Kerimin faziletleri, s. 116-124; Ahmed Madazlı, Tecvid ilmi, s. 177-181.

"İsrâfe" adı verilmektedir. Güney Arabistan'da ise, Kur'ân'ı ilk defa hatmedene "hatâm" denilen mühür yüzüğü hediye edildiği kaydedilmektedir¹⁰⁰.

V- SONUÇ

1- Kur'ân okumak, âyet ve hadislerle teşvîk edilmiş bir ibâdetdir. Kur'ân'ı bilip, onunla amel etmek de, dînimizde hem fazilet sebebi sayılmış ve hem de gerekli görülmüştür.

2- Kur'ân'a, onun öğretimine, okunup ezberlenmesine ve başkasından dinlenilmesine büyük önem veren Peygamberimiz, Kur'ân'ı tertib üzere ve sürekli okumayı temin eden hatim indirmeyi de teşvîk etmiş ve bunu, Allah'ın çok sevdiği işlerden birisi olarak değerlendirmiştir.

3- Hatim indirmenin belli bir zamanı ve süresi yoktur; herkes kendi durumuna göre hareket eder. Fakat her müslümandan, kendi mukaddes Kitabıyla ilgi ve bağlantısını aralıksız devam ettirmesi beklenir.

4- Hatim okurken, Duhâ sûresinden itibaren her sûrenin sonunda tekbir almak sünnettir.

5- Zorunlu olmamakla birlikte, hatim tamamlandıktan sonra dua etmek uygun olur, müstehabtır. Bu uygulamanın tarihi de asr-ı saadete kadar uzanmaktadır. Ancak duanın âdâb ve şartlarına da uymak gerekir.

6- Hatim indirirken, Kur'ân okumanın âdâb ve îcaplarını yerine getirmek, hatimden beklenen mânevî kazancı elde etmek için lüzumludur. Bunları: Temizlik, tecvid kaidelerine riâyet, istek ve ihlâs, yani Allah rızası olarak özetlemek mümkündür. O'nun rızasının da dışı değil içe, söze değil işe bağlı olduğu unutulmamalıdır.

7- Kur'ân okumaktan maksat, onu anlamak, mânâsını düşünmek, gerekli dersleri almak ve gereğince amel etmektir. Kur'ân okurken dil, akıl ve gönül üçlüsünün işbirliği sağlanmalı; dil Kur'ân âyetlerini doğru telâffuz ederken, akıl mânâsını düşünüp anlamalı; gönül ise gereken dersleri almalıdır. Bunu sağlamak için de, arapça bilmeyenlerin, hatim okurken, okudukları yerin mânâsını da bir meal veya tefsirden takip etmeleri uygun olur.

8. Kur'ân'ı bizzat okuyarak hatmetmek mümkün olduğu gibi, mukabele şeklinde başkasının okuduğunu dinleyerek takip etmek, yahut banttan, radyo, televizyon, video vb. cihazlardan dinlemek de mümkündür. Fakat asıl ve güzel olan, onu bizzat okumaktır.

100 Buhl F., Hatim, İslâm Ansiklopedisi, V-I, 370-370; Tayyib Okic, Kur'ân-ı Kerim'in üslûb ve kıraatı, s. 25; Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, IV, 161.

9. Câmî, mescid, ev vb. yerlerde okunan mukabelelere katılmak, Ramazan gecelerini hatimle terâvih kılarak değerlendirmek, Kur'ân ehlini sevip teşvîk etmek vb. davranışların, Kur'ân sevgisinin gönüllerde yerleşmesine büyük katkısı vardır.

10. Maddî bir çıkar gözetilmeden, Allah rızası için okunan hatmin sevabının müslüman bir ölüye veya ölülere bağışlamak câiz görülmüştür. Ancak, ücret karşılığı hatim okunması ve okutulması câiz değildir; bu tür hatimlerden sevap elde edilmez, olmayan bir sevap da ölmüslere bağışlanmaz; bu aldatma ve aldanma olur.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-hafâ, Beyrut-1979, 2. baskı.
Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Beyrut-ts.
Altıkulaç, Dr. Tayyar, Hatim İndirme, Diyanet Dergisi, sayı: 108-109, Ankara-1971.
Âsım Efendi, Kamus Tercemesi, İstanbul-1304-1305.
Askalânî, İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, Beyrut-ts.
Aydemir, Doç. Dr. Abdullah, Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri, İzmir-1981.
Azrakî, Ebû Abdillâh Muhammed, Ahbâru Mekte, Mekke-1986.
Beğavî, Huseyn b. Mes'ûd, Şerhu's-Sünne, Beyrut-1971.
Buhârî, Muhammed b. İsmail, el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul-1979.
Buhl, F., Hatim, İslâm Ansiklopedisi, V-I.
Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd, Câmiu'l-Beyân, İst. Nuruosmaniye ktp. no: 62/1.
Dâni, et-Teysîr fi'l-Kirââtî's-Seb', İstanbul-1930.
Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman, es-Sünen, Medine-1966.
Deylemî, Şiraveyh b. Şhradâr, el-Firdevs, Beyrut-1986.
Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, İthâfu Fudalâi'l-Beşer, Beyrut-1987.
Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as, es-Sünen, Mısır-1952.
Ebû Şâme el-Makdisî, el-Mürşidü'l-Vecîz, tah: T. Altıkulaç, Beyrut.
Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, Besâir, Beyrut-ts.
Ğazzâlî, Muhammed b. Muhammed, İhyâ, Kahire-1933.
Ğazzâlî, Kimyâyı Saâdet, trc: A. Faruk Meyan, İstanbul-1971.
Hâkim, Muhammed b. Abdullâh, el-Müstedrek, Beyrut-ts.
Heysemî, Ali b. Ebîbekr, Mecmeu'z-Zevâid, Beyrut-1967, 2. baskı.
Hindî, Ali b. Abdilmelik, Kenzü'l-Ummâl, Beyrut-1979.
İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, en-Neşr, Mısır-ts.
İbnü'd-Durays, Muhammed b. Eyyûb, Fedâilü'l-Kur'ân, Dımaşk-1987.
İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, el-İhsân, Beyrut-1987.
İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâil, Fedâilü'l-Kur'ân, Mısır-ts.

- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, es-Sünen, Mısır-ts.
İbn Sa'd, Muhammed, Tabakât, Beyrut-ts.
Karaçam, Doç. Dr. İsmail, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, İstanbul-1980, 2. baskı.
Karaman, Prof. Dr. Hayreddin, İslâmın Işığında Günün Meseleleri, İstanbul-1978.
Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân (Tefsir), Mısır-1966, 3. baskı.
Makdisî, Muhammed b. Müflih, el-Âdâbü's-Şer'iyye, Kahire-ts.
Miras, Prof. Kâmil, Tecrid Tercemesi, Ankara-1970, 2. baskı.
Muhaysin, Dr. Muhammed Sâlim, el-Mühezzeb, Kahire-1978, 2. baskı.
Münâvî, Muhammed Abdurraûf, Feydu'l-Kadîr, Beyrut-1972, 2. baskı.
Münâvî, Künûzü'l-Hakâik, Kahire-1954, 4. baskı.
Müslim, Müslim b. el-Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, Beyrut-ts.
Nesâî, Ahmed b. Şuayb, es-Sünen, Mısır-1964.
Nevevî, Yahya b. Şeref, et-Tibyân, Beyrut-1986.
Okıç, Prof. M. Tayyib, K. Kerim'in Uslûb ve Kıraatı, Ankara-1963.
Râğîb Isfehânî, el-Müfredât, Kahire-1961.
San'ânî, Adürrezzâk b. Hemmâm, el-Musannef, Beyrut-1972.
Sehâvî, Ali b. Abdissamed, Cemâlü'l-Kurrâ', Mekke-1987.
Süyûtî, Celâluddîn, el-Câmiu's-Sağîr, Kahire-1954, 4. baskı.
Süyûtî, el-İtkan, Beyrut-1973.
Tirmizî, Muhammed b. İsâ, el-Câmiu's-Sahîh (Sünen), Kahire-1962.
Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh, el-Bürhân, Mısır-1972, 2. baskı.